

М.А.Усманова,
ТДЮУ профессори

ЁШЛАР МЕҲНАТИГА ОИД ҚОНУНЧИЛИКНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШНИНГ АЙРИМ МАСАЛАЛАРИ

Аннотация: ушбу мақола мустақиллик йилларида мамлакатимизда меҳнат қонунчилиги соҳасида ёшларга берилган қўшимча кафолатлар ва уларнинг ҳуқуқий асослари масалаларига бағишланади ҳамда ёшларга оид меҳнат қонунчилигини такомиллаштириш бўйича таклиф ва тавсиялар илгари сурилади.

Калит сўзлар: меҳнат ҳуқуқи, ёшларга оид меҳнат қонунчилиги, Меҳнат кодекси, ёшларга қўшимча кафолатлар, ўн саккиз ёшга тўлмаган шахсларнинг меҳнат ҳуқуқлари.

Аннотация: в данной статье рассматриваются некоторые вопросы трудового законодательства о молодёжи в годы независимости, дополнительные гарантии для молодёжи и их правовые основы, а также продвигаются предложения и рекомендации, касающиеся совершенствования законодательства в сфере труда молодёжи.

Ключевые слова: трудовое право, трудовое законодательство о молодёжи, Трудовой кодекс, дополнительные гарантии для молодёжи, трудовые права лиц моложе восемнадцати лет.

Annotation: to this article is considered some questions of the labor legislation on youth in days of independence, additional guarantees for youth and their legal bases, and also offers and recommendations concerning to improvement of the legislation in the sphere of work of youth move ahead.

Key words: the labor law, the labor legislation on youth, the Labour code, additional guarantees for youth, labor rights of persons is younger than eighteen years.

Маълумки, фуқароларимиз ҳуқуқлари амалга ошириладиган, манфаатлари намоён бўладиган ижтимоий ва ҳуқуқий майдон – ҳар бир шахснинг инсоний потенциали, касбий ва ақлий имконияти юзага чиқариладиган меҳнат муносабатлари жараёни саналади. Шу сабабли меҳнат муносабатлари чоғида шахс ҳуқуқларининг амалда таъмин этилиши, самарали муҳофаза қилиниши ҳуқуқий давлат ва фуқаролик жамияти вазифаларидан саналади.

Мамлакатимиз ўзининг олий мақсади бўлган фуқаролар учун ҳеч кимдан кам бўлмаган муносиб турмуш даражасини таъминлаш, буюк келажак барпо этиш томон илдам ривожланиб бормоқда. Кейинги йиллар давомида иқтисодий, ижтимоий ва маданий ҳаётда қўлга киритилган салмоқли ютуқларимиз олдимиздаги режаларимиз муваффақият билан бажарилаётганини кўрсатади.

Ўзбекистон Республикаси социал йўналтирилган демократик дунёвий давлат сифатида фуқаролар ҳуқуқлари ҳамда манфаатларини ишончли муҳофаза қилиш, янада кўпроқ кафолатлашга қаратилган ижтимоий сиёсат олиб бормоқда ва бунда ижтимоий жиҳатдан кўмакка муҳтож қатламларга алоҳида эътибор қаратилмоқда.

Давлатимиз ва жамиятимизнинг диққат марказида бўлган аҳоли қатламларидан бири – ёшлар бўлиб, улар ҳақида қайғуриш ижтимоий вазифаларимиз орасида устувор ўринга эгадир.

Мамлакатимизда билимли, маънавий етук ва жисмонан бақувват баркамол авлодни тарбиялаш ҳамда ёшларнинг ҳуқуқий ҳимоясини таъминлаш борасида амалга оширилаётган ислохотлар давлат ва жамият ҳаётини тараққий эттиришнинг муҳим омили ҳисобланади. Зеро, давлатимиз раҳбари Ш.М.Мирзиёев таъкидлаганидек: “Биз ёшларга доир давлат сиёсатини ҳеч оғишмасдан, қатъият билан давом эттирамиз. Нафақат давом эттирамиз, балки бу сиёсатни энг устувор вазифамиз сифатида бугун замон талаб қилаётган юксак даражага кўтарамиз”[1].

Ёшларимизнинг мустақил фикрлайдиган, юксак интеллектуал ва маънавий салоҳиятга эга бўлиб, дунё миқёсида ўз тенгдошларига ҳеч қайси соҳада буш келмайдиган инсонлар бўлиб камол топиши, бахтли бўлиши учун давлатимиз ва жамиятимизнинг бор куч ва имкониятларини сафарбар этамиз”.

“Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Харажатлар стратегияси тўғрисида”ги ПФ – 4947-сонли Фармон, хусусан харажатлар стратегиясининг 4.5 бандида: жисмонан соғлом, руҳан ва ақлан ривожланган, мустақил фикрлайдиган, Ватанга содиқ, қатъий ҳаётий нуқтаи назарга эга ёшларни тарбиялаш, демократик ислохотларни чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш жараёнида уларнинг ижтимоий фаоллигини ошириш; ўрта махсус, касб-ҳунар ва олий таълим муассасалари битирувчиларини ишга жойлаштириш ҳамда хусусий тадбиркорлик соҳасига жалб этиш каби келажакда амалга оширилиши лозим бўлган муҳим стратегик мақсадларимизни белгилаб берди”[2].

Мустақиллик йилларида ёшлар меҳнат ҳуқуқларини ҳимоя қилиш ва кафолатлаш бўйича бир қатор ҳуқуқий ҳужжатлар қабул қилинди. Жумладан, Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 37-моддасида фуқароларнинг меҳнат соҳасидаги асосий ҳуқуқлари, 45-моддасида эса вояга етмаганларнинг давлат ҳимоясида эканлиги мустаҳкамлаб қўйилди. Ўзбекистон Республикасининг Меҳнат кодексида, “Аҳолини иш билан таъминлаш тўғрисида”ги Қонунда “Ёшлар учун қўшимча кафолатлар” алоҳида нормалар билан тартибга солинади.

Хусусан, ҳар йили ярим миллион ёшлар меҳнат бозорига кириб келмоқда, ҳозирги кунда мамлакатимиз аҳолисининг 32 фоизини ёки 10 миллионини 30 ёшгача бўлган ёшларимиз ташкил этади.

Ёшлар учун хавфсиз ва қулай меҳнат шарт-шароитлари яратиш ҳақида сўз кетар экан, энг аввало улар меҳнатининг тартибга солинишида халқаро стандартлар талабларига риоя этилишини таъминловчи зарур ҳуқуқий воситалар яратиш, мавжудларини эса такомиллаштириш ҳақида қайғуриш лозим бўлади.

Ўзбекистон Республикаси ўзининг халқаро мажбуриятларини сўзсиз ва тўлиқ бажарувчи давлат сифатида жаҳонга танилган бўлиб, ёшлар меҳнатидан фойдаланиш соҳасида ҳам халқаро талабларга риоя этиб келмоқда.

Халқаро меҳнат ташкилотининг болалар меҳнатидан фойдаланишни чеклашга оид Конвенцияларининг ратификация қилиниши халқаро қадриятлар ва умуминсоний мезонлар биз учун ҳам демократик ҳаёт тарзига айланиб бораётганлигини кўрсатиб турувчи ҳодисалар эканини исботлайди.

Ўзбекистон Республикаси томонидан Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг 1989 йил 20 ноябрда қабул

қилинган “Бола ҳуқуқлари тўғрисида”ги Конвенциясининг ратификация қилиниши муносабати билан амалдаги қонунчилик тизимларимиз, шу жумладан меҳнат қонунчилиги унга мувофиқлаштирилди ва мазкур Конвенциянинг кўпгина қоидалари миллий меҳнат қонунчилигимизга имплементация қилинди.

Ўзбекистон Республикаси мустақил тараққиётининг дастлабки кунларидаёқ БМТ нинг “Бола ҳуқуқлари ҳақида”ги Конвенциясини мамлакатимиз қонунчилик амалиётига кенг жорий қилиш мақсадида болалар ҳуқуқий ҳимоясини таъминловчи, бола ҳуқуқлари кафолатларини назарда тутувчи норма ва қоидалар махсус қонунларда (масалан, “Таълим тўғрисида”ги, “Фуқаролар соғлиғини сақлаш тўғрисида”ги, “Меҳнатни муҳофаза қилиш тўғрисида”ги ва бошқа қонунлар) акс эттирилди ҳамда уларнинг ижроси таъмин этилди.

Ҳар бир бола ўзининг ёши, соғлиғининг ҳолати ва касбий тайёргарлигига мувофиқ қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда меҳнат қилиш, фаолият турини ва касбни эркин танлаш, адолатли меҳнат шaroитларида ишлаш ҳуқуқига эга.

Болаларни меҳнатга тайёрлаш учун умумтаълим мактаблари, ўрта махсус, касб-хунар ўқув юртларининг ўқувчиларини уларнинг соғлиғига ҳамда маънавий ва ахлоқий камол топишига зиён етказмайдиган, таътил олиш жараёнини бузмайдиган енгил ишни ўқишдан бўш вақтида бажариши учун – улар ўн беш ёшга тўлганидан кейин ота-онасидан бирининг ёки ота-онаси ўрнини босувчи шахсларнинг ёзма розилиги билан ишга қабул қилишга йўл қўйилади. Давлат ўн саккиз ёшга тўлмаган ишловчи шахсларга ишни таълим билан қўшиб олиб бориши учун зарур шароитларни яратиб бериши ва қонун ҳужжатларида назарда тутилган бошқа чораларни кўриш орқали боланинг меҳнат қилиш ҳуқуқи таъминланишини кафолатлайди.

Халқаро Меҳнат Ташкилоти маълумотларига кўра дунё бўйича 5 ёшдан 14 ёшгача бўлган 250 млн. ишлайдиган болалар мавжуд, шу жумладан 120 млн.дан ортиғи доимий асосда меҳнат қилади;

ЮНИСЕФ (Халқаро болалар ташкилоти) маълумотларига кўра: ҳафтасига 49 соатдан ортиқ ишда банд бўлганлиги учун, 14 ёшгача бўлган 18 фоиз болалар таълим тизимидан тўлиқ четлатилган (мактабга бормайдилар).

Ўзбекистон Республикаси томонидан ратификация қилинган “Ишга қабул қилиш учун энг кичик ёш тўғрисида”ги Конвенция ҳамда “Болалар меҳнатининг оғир шакллари таъқиқлаш ва йўқ қилишга доир шошилинч чоралар тўғрисида”ги Конвенцияни амалга ошириш чора-тадбирлари ҳақида”ги Вазирлар Маҳкамасининг 207-сонли қарори билан Миллий ҳаракат режаси тасдиқланди[3]. Мазкур Миллий ҳаракат режаси болалар меҳнатидан ноқонуний фойдаланишга йўл қўймаслик устидан назоратни амалга ошириш бўйича норматив-ҳуқуқий базани янада такомиллаштиришни назарда тутди.

Ўзбекистон Республикасида вояга етмаганларнинг меҳнатига доир масалаларни тартибга солишга оид бир қатор миллий қонунчилик ҳужжатлари қабул қилинган. Жумладан, Халқаро Меҳнат Ташкилоти мутахассислари томонидан экспертизадан ўтган Ўзбекистон Республикаси Меҳнат кодексининг 77-моддасида ишга қабул қилишнинг умумий ёши (16 ёш) ва энг кам ёши (15 ёш) қилиб белгиланган. Ушбу Кодексда вояга етмаганлар меҳнатини тартибга

солишга алоҳида қоидалар ажратилган (XIV боб, 2-параграфи, 239 – 247-моддалар).

Шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси томонидан 2007 йил 23 ноябрда қабул қилинган ва Сенат томонидан 2007 йил 1 декабрда маъқулланган “Бола ҳуқуқларининг кафолатлари тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни ҳам республикада бола ҳуқуқларининг кафолатлари соҳасидаги муносабатларни тартибга солиб боради.

Вазирлар Маҳкамасининг 2014 йил 27 майдаги 132-сон “ХМТнинг Ўзбекистон Республикаси томонидан ратификация қилинган конвенцияларини 2014–2016 йилларда амалга оширишга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги қарорининг қабул қилиниши натижасида мажбурий меҳнатга йўл қўймаслик, шунингдек болалар меҳнатининг энг ёмон шакллари қўлланишнинг олдини олиш бўйича қонун ҳужжатларини такомиллаштириш ва қўшимча чора-тадбирлар кўриш дастурлари ишлаб чиқилди ва унинг самараси барча ёшлар учун муҳим аҳамият касб этмокда.

Ўзбекистон Республикаси Меҳнат кодексининг 77-моддасига биноан Республикаимизда ишга қабул қилишнинг умумий ёши ўн олти ёш қилиб белгиланган.

Шунингдек, мазкур моддада

ўн беш ёшга тўлган шахсларни ота-онасидан бири ёки уларнинг ўрнини босувчи шахснинг ёзма розилиги билан ишга қабул қилинишига йўл қўйилиши белгиланган.

Шу боис, амалдаги Ўзбекистон Республикаси Меҳнат кодексининг 241 моддасида ўн саккиз ёшга тўлмаган шахслар меҳнатидан шу тоифа ходимларнинг соғлиғи, хавфсизлиги ёки ахлоқ-одобига зиён етказиши мумкин бўлган меҳнат шароити ноқулай ишларда, ер ости ишларида ва бошқа ишларда фойдаланиш тақиқланиши ва улар белгилаб қўйилган нормадан ортиқ оғир юк кўтаришлари ва ташишларига йўл қўйилмаслиги назарда тутилган.

Мазкур модда талаби асосида Ўзбекистон Республикаси Меҳнат вазирлиги ва Соғлиқни сақлаш вазирлиги қарори билан “Ўн саккиз ёшдан кичик шахсларнинг меҳнати қўлланиши тақиқланадиган ноқулай меҳнат шароитлари ишлари рўйхати тасдиқланган. (Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги томонидан 2009 йил 29 июлда 1990-сон билан давлат рўйхатидан ўтказилган ва 2009 йил 8 августдан кучга киритилган)

Шунингдек, Меҳнат кодексининг 241-моддаси талабига кўра Ўзбекистон Республикаси Меҳнат вазирлиги ҳамда Соғлиқни сақлаш вазирлигининг Қарорига кўра “Ўн саккиз ёшга тўлмаган шахслар кўтаришлари ва ташишлари мумкин бўлган оғир юк нормаларининг чегарасини белгилаш тўғрисидаги Низом” тасдиқланган (Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги томонидан 2009 йил 12 майда 1954-сон билан давлат рўйхатидан ўтказилган).

Ушбу ҳужжатда 18 ёшга тўлмаган ходимларнинг юк кўтариш ва ташиш нормалари чегараси белгилаб берилган бўлиб, бу билан ушбу тоифадаги ходимлар меҳнатини муҳофаза қилиш ҳуқуқий жиҳатдан мустаҳкамланади.

Вояга етмаганларни ишга қабул қилиш меҳнат тўғрисидаги қонун ҳужжатлари талабларига мувофиқ амалга оширилади.

Иш берувчи вояга етмаганларнинг бошқа ходимлар билан меҳнатга оид ҳуқуқий муносабатларда тенг

ҳуқуқчилигини таъминлаш, вояга етмаганлар учун қонун ҳужжатларида белгиланган меҳнат шaroитлари ва қафолатларини таъминлашга мажбурдир.

Мамлакатимиз аҳолиси нуфузида ёшлар мавқеи ва ўрни юксак эканлиги, мамлакатимиз тараққиёти суръатларида, буюк келажакнинг барпо этилишида ҳал қилувчи аҳамиятга эга бўлган омиллардан экани ҳеч кимда шак-шубҳа туғдирмас керак. Шу сабабли ёш авлодга эътибор, уларнинг касб-ҳунарли бўлишлари, ўқиб илм олишлари, эгаллаган касб соҳалари бўйича иш билан таъминланишлари учун кўрилаётган тезкор чоралар бежиз эмас.

Бугунги кунда ёшлар ҳуқуқларининг кенгайтирилиши, бу ҳуқуқларнинг кучайтирилиши ва амалда қафолатланиши масалалари долзарб вазифалар сирасига киради, зероки, ёш авлодни ҳуқуқий жиҳатдан самарали ҳимоя этилишини таъминламасдан туриб улар равнақига эришиб бўлмайди.

2017 йилни “Халқ билан мулоқот ва инсон манфаатлари йили” деб эълон қилиниши муносабати билан ёшлар ҳақида, уларнинг ҳақ-ҳуқуқлари ҳақида оила шароитида қайғуриш кераклиги, болалар меҳнатидан оилада, айниқса, оилавий тадбиркорлик мақсадларида фойдаланиш масалаларини тартибга солиш, бу соҳадаги қонунчилик нормаларига қатъий амал қилишга эришиш лозимлиги билан боғлиқ вазифалар олдинга сурилмоқда.

Юқоридаги юксак мақсадларга эришиш жараёнида ёшлардаги ташаббускорликни, пешқадамликка бўлган интилишини сўндирмаслик, балки авж олдиришга ҳизмат қилувчи рағбатларни жорий қилиш лозим. Бунинг учун уларни жисмонан ва руҳан соғлом, соғлом фикрлайдиган, ўз позициясини қатъий туриб ҳимоя қила оладиган тўлақонли шахс қилиб тарбиялаш керак бўлади. Қонунларга ҳурмат туйғусининг сингдирилиши, адолатсизликнинг ҳар қандай кўринишларига нисбатан бегоҳлик шакллантирилиши, ҳалол ва виждонан ишлайдиган, тадбиркорлик таомиллари ва қоидаларига ҳурмат билан қарайдиган ахлоқнинг таркиб топтирилиши олдимиздаги муҳим вазифалар сирасига киради. Буларнинг юзага келтирилишида катталарнинг шахсий намуна кўрсатишлари, қонунсизликлар ўз вақтида аниқланиб, бартараф қилиниши, қонунбузарлик ҳоллари учун жазонинг муқаррарлиги тўла таъминланиши, ёшларга нисбатан содир этиладиган қонунбузарлик ҳолатларининг изчил таъқиб қилиниши жуда катта аҳамиятга эга бўлади.

Меҳнат қонунчилигининг ёшларга оид норма ва қоидаларини бугунги кун талабларидан келиб чиққан ҳолда такомиллаштириш ва шу йўл билан ёшлар меҳнат ҳуқуқларини ривожлантириш долзарб вазифалардан бўлиб турибди.

Юқоридаги мулоҳазалардан келиб чиққан ҳолда амалдаги Меҳнат кодексини вояга етмаган шахслар билан бўладиган меҳнат муносабатларида оила ҳамда ота-оналар иштирокини кучайтиришга қаратилган йўналишда такомиллаштирилиши лозим, деган хулосага келдик ҳамда кодексга қуйидаги қўшимча ва ўзгаришлар киритилиши лозим деб ҳисоблаймиз:

Меҳнат кодексининг аҳолининг айрим табақаларига ишга жойлашиш соҳасида қўшимча қафолатларни назарда тутувчи 68-моддасининг биринчи қисми нафақат таълим муассасаларини битирган ёшлар учун, балки 18 ёшга тўлмаган барча шахслар учун қўшимча иш жойларини банд қилиш лозимлиги ҳақидаги янги қоида билан тўлдирилиши ва шу асосда

меҳнат бозорида тенг рақобатлашишга қодир бўлмаган шахслар учун иш жойларини банд қилиб қўйиш (квоталаш) тўғрисидаги Низомга ҳам тегишли қўшимчалар киритилиши лозим, деб ҳисоблаймиз.

Ходимларни бошқа ишга ўтказиш тўғрисидаги қоидаларга (МК нинг 92,95-моддалари) ўзгартириш киритилиши ва унда вояга етмаган ходимларни бошқа ишга ўтказиш уларнинг ота-оналари ёки бошқа қонуний вакиллари билан келишилгани ҳолда амалга оширилиши ва ана шундай келишувни амалга ошириш тартибига таъллуқли норма билан тўлдирилиши керак.

Меҳнат кодексининг ишдан бўшатишга ҳодимга меҳнат дафтарчасини ва меҳнат шартномаси бекор қилинганлиги ҳақидаги буйруқ нусхасини бериш тўғрисидаги 108-моддаси, янги иккинчи қисм билан тўлдирилиши ва унда 18 ёшга тўлмаган ходим ишдан бўшатишганида бу ҳақида унинг ота-онаси ёки бошқа қонуний вакиллари иш берувчи томонидан ёзма равишда хабар қилиниши лозимлиги ҳақидаги норма билан тўлдирилиши керак, деб ҳисоблаймиз ва бундай қоида ёшлар ҳуқуқларининг самарали ҳимоя қилинишига хизмат қилади.

Ўзбекистон Республикаси Меҳнат кодексига 15 – 16 ёшгача бўлганлар бажариши мумкин бўлган енгил иш турларининг рўйхати ҳукумат томонидан белгилаб қўйилиши лозим.

Ўн саккиз ёшга тўлмаган шахсларни иш берувчи ташаббуси билан ишдан бўшатишдан олдин маҳаллий меҳнат органининг розилиги олиниши керак. Аммо қонунчиликда бундай розилик сўраб мурожаат қилиш тартиб ҳамда муддатлари кўрсатиб қўйилмаган. Шунинг учун Меҳнат кодексига вояга етмаганлар билан меҳнат шартномасини бекор қилишда иш берувчининг маҳаллий меҳнат органидан розилик олиш ҳақидаги қоидалар билан тўлдирилиши лозим.

Хуллас, миллатимиз ва мамлакатимизнинг буюк келажagini барпо этиш учун зарур бўлган куч-ғайратни сарфлашимиз, бугунги ёшларимизнинг замонавий билимларни эгаллашлари, эртанги кунимизда давлат ва жамиятни ишонч билан бошқаришга қодир инсонлар бўлиб етишишлари учун барча зарур ишларни қилишимиз лозим. Зеро, “Барчамизга маълумки, ҳар қайси давлат, ҳар қайси миллат, аввало, ўз фарзандлари қиёфасида, униб-ўсиб келаётган ёш авлод тимсолида шу халққа хос хусусият ва фазилатларни намоён этадиган, унинг азалий орзу-ниятларини рўёбга чиқарадиган буюк кучни кўради”, мамлакатимиз келажаги – ёшлар қўлида [4].

Адабиётлар рўйхати:

1. Мирзиёев Ш. Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз. –Т: Ўзбекистон, 2016. – Б.14.
2. “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги ПФ – 4947-сонли Фармони. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й., 6-сон, 70-модда.
3. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2008 йил, 14 – 15-сон, 83-модда.
4. Каримов И.А. Асосий мақсадимиз-юртимизда эркин ва обод, фаровон ҳаёт барпо этиш йўлини қатъият билан давом эттиришдир. – Т.: ЎЗБЕКИСТОН, 2007 – Б.34.